

מרובין ונתמעטו

מקורות – משנה הוריות י; גמרא הוריות ג. "פשיטא מרובין ונתמעטו..." רש"י ותוספות על אתר.

בשיעור הקודם למדנו, שכדי להתחייב ב'פר העלם דבר של ציבור' יש צורך שרוב הקהל שבארץ ישראל יעברו עברה בעקבות הוראה מוטעית של בית הדין.

מספרם של האנשים בקהל אינו קבוע. המספר משתנה מיום ליום – אנשים מתים או עוזבים את הארץ, וכנגדם מצטרפים אל הקהל אנשים חדשים. לפיכך, ייתכנו תרחישים שבהם עוברי העברה היו רוב הציבור ברגע מסוים, אך בזמן אחר הם היו רק מיעוט של הציבור. במקרים אלה עוסקת סוגייתנו.

חטאו עד שלא נתמנו

הרקע לדיון בסוגייתנו נמצא במשנה בפרק השלישי. המשנה שם אינה עוסקת בחיוב ב'פר העלם דבר של ציבור', אלא בחיוב הקרבן של שני אישים מורמים מעם – הכהן הגדול והנשיא. התנאים במשנה נחלקו בשאלה האם אישים אלה מתחייבים בקרבן על חטא שעשו לפני שהתמנו לתפקידם:

"חטאו עד שלא נתמנו ואחר כך נתמנו – הרי אלו כהדיוטות.

רבי שמעון אומר: אם נודע להם עד שלא נתמנו – חייבים, ומשנתמנו – פטורים"

(משנה הוריות י).

חכמים סוברים שכאשר העברה התבצעה לפני המינוי, כאשר הכהן והנשיא עוד היו הדיוטות – הם חייבים בקרבן של הדיוט. זאת, אף על פי שנודע להם על העברה רק לאחר שהתמנו. רבי שמעון סובר שלא די בכך. לדעתו הם חייבים בקרבן הדיוט רק אם הם היו הדיוטות כשנודע להם על העברה. אם נודע להם על העברה לאחר המינוי, אף על פי שבשעת מעשה הם היו הדיוטות – הם פטורים לחלוטין מקרבן.

במבט ראשון קל להבין את שיטת חכמים, הקובעים את חיוב הקרבן על פי מעמדו של החוטא בשעת החטא. מסברה ניתן היה להעלות על הדעת מועד נוסף הקובע איזה קרבן יש להביא – מועד ההקרבה. היינו יכולים לומר שכהן גדול שמביא קרבן על חטא שעשה כשהיה הדיוט יביא קרבן של כהן גדול, כיוון שעל כל פנים כעת הוא כהן, ובדומה לכך בנשיא.

למעשה שתי הדעות במשנה שוללות לחלוטין את מועד ההקרבה כגורם משמעותי לעניין חיוב הקרבן. לעומת זאת, רבי שמעון סובר שקיים מועד אחר שבו נקבע חיוב הקרבן – המועד שבו נודעה העברה. מועד זה אכן מודגש גם בפסוקים עצמם:

”ואם נפש אחת תחטא בשגגה מעם הארץ, בעשתה אחת ממצות ה' אשר לא תעשינה ואשם,

או הודע אליו חטאתו אשר חטא,

והביא קרבנו שעירת עזים תמימה נקבה על חטאתו אשר חטא” (ויקרא ד' כו- כח).

ניתן היה להבין שהצורך בידיעת החטא הוא צורך טכני בלבד – אם האדם אינו מודע לכך שחטא, הוא לא יודע שעליו להביא קרבן. אך בפסוקים הנ"ל נראה שלידיעה יש מעמד הלכתי עצמאי, וזהו אחד השלבים הנדרשים כדי ליצור את חיוב בקרבן.

המעמד ההלכתי של הידיעה בא לידי ביטוי בעניין חיוב בחטאת על כמה עברות¹. אם אדם שכח שאסור לאכול חלב, אכל חלב פעמיים, ורק לאחר הפעם השנייה נזכר שהדבר אסור – הוא חייב בחטאת אחת בלבד. לעומת זאת, אם בין שתי האכילות הוא נזכר שאסור לאכול חלב ושוב שכח ואכל פעם נוספת – הוא חייב חטאת על כל אחת מהאכילות.

ברגע שנודע האיסור – האדם מתחייב בחטאת. מכאן ואילך אם הוא חוטא שוב בשגגה – הוא מתחייב בחטאת נוספת.

לדעת רבי שמעון המעמד ההלכתי של הידיעה בא לידי ביטוי גם בחיוב החטאת של כהן גדול ונשיא. רבי שמעון סובר שהזמן הקובע את אופי הקרבן הוא זמן ידיעת החטא. רק אם היו הדיוטות בזמן הידיעה יביאו קרבן הדיוט.

חכמים חולקים על רבי שמעון. לפי חכמים הזמן הקובע הוא זמן מעשה העברה. אם היו הדיוטות בשעת מעשה העברה הם חייבים בקרבן הדיוט. זאת, ללא קשר לשאלה מתי נודע להם על העבירה.

ניתן להסביר את שיטת חכמים בשני אופנים:

א. לדעת חכמים אין שום משמעות הלכתית לידיעת החטא. הצורך בידיעה הוא טכני בלבד.

1 עיין כריתות טז. וברמב"ם הל' שגגות פ"ה ה"א.

ב. חכמים מודים שיש מעמד הלכתי עצמאי לידיעת החטא, אך לדעתם החיוב בחטאת נוצר עוד לפני השלב הזה, בשעת מעשה העברה.

הזכרנו שבמקרה שהאדם עבר על אותה עבירה מספר פעמים – ה'ידיעה' היא הקובעת כמה קורבנות חטאת יש להביא. העובדה שה'ידיעה' משפיעה על מספר החיובים מחזקת מאוד את ההבנה השנייה. סביר להניח שגם חכמים מודים שיש מעמד הלכתי עצמאי לידיעה, והמחלוקת היא מחלוקת נקודתית בדיני החיוב של כהן גדול ונשיא².

מרובין ונתמעטו

כאמור, הגמרא בסוגייתנו עוסקת במקרים שבהם עוברי העברה על פי בית הדין היו רוב הציבור בזמן מסוים, ומיעוט מן הציבור בזמן אחר. במקרה הראשון שבו דנה הגמרא עוברי העברה היו רוב הציבור בשעת מעשה, אך לפני שנודע האיסור מתו חלקם והם הפכו למיעוט מן הציבור. הגמרא קובעת שהדין במקרה זה תלוי במחלוקת חכמים ורבי שמעון:

”פשיטא מרובין ונתמעטו היינו פלוגתא דרבי שמעון ורבנן” (נהריות ג).

חכמים סוברים שכהן ונשיא שעברו עברה לפני המינוי חייבים בקרבן הדיוט, כיוון שהשעה הקובעת היא שעת מעשה העברה. באופן דומה בסוגייתנו, בשעת מעשה רוב הציבור חטא, ולכן יש חיוב ב'פר העלם דבר'. אמנם מאוחר יותר הפך הרוב להיות מיעוט, אך זה לא משנה ולא מבטל את החיוב.

רבי שמעון סובר שהכהן והנשיא אינם מתחייבים בקרבן הדיוט אם נודע להם על העברה לאחר המינוי. באופן דומה אין חיוב ב'פר העלם דבר' אם בשעה שנודע האיסור עוברי העברה היו מיעוט הציבור.

הגמרא טוענת שהשוואה בין המקרה שלנו לבין המקרה שבו נחלקו התנאים היא פשוטה, אך מסברה ניתן לחשוב על הבדלים בין המקרים. ראשית, בשתי הסוגיות

2 ייתכן שלדעת חכמים מבחינה עקרונית נשיא איננו פטור מקרבן הדיוט, אלא שבפועל הוא אינו זקוק לו כיוון שהוא מביא קרבן נשיא. כאשר מעשה העברה היה לפני המינוי אין חיוב בקרבן נשיא, ולכן ידיעת החטא מצליחה לחייב את הנשיא בקרבן הדיוט, אף על פי שהיא הייתה לאחר המינוי. בדומה לכך חקרנו בשאלה האם יחיד שעשה על דעת בית דין פטור מקרבן, או שמבחינה עקרונית הוא חייב בחטאת יחיד אלא שאין לו צורך בחטאת זו כאשר יש 'פר העלם דבר של ציבור' המכפר גם עליו – עיין לעיל בשיעור בעניין חיוב חטאת בתולה בבית הדין, עמ' 53.

מדובר על קרבנות שונים. בסוגייתנו מדובר על 'פר העלם דבר', שהוא קרבן ציבורי, ואילו התנאים נחלקו בקרבנות החטאת של כהן גדול ונשיא, שהם קרבנות פרטיים.

ההבדל בין הקרבנות האלה איננו מתמצה בזהות הבעלים של הקרבן, אלא גם בזהות העברה שעליה בא הקרבן לכפר.

בשיעור הבא³ נלמד את הגמרא בהמשך הסוגיה, המסתפקת במקרה שבו רוב הציבור חטאו על פי הוראת בית הדין, אך לא כולם חטאו באותה העברה, כגון שחלקם אכלו חלב וחלקם אכלו דם. לפי אחת מהאפשרויות בגמרא יש חיוב ב'פר העלם דבר' גם במקרה זה. ניתן להבין מכאן שהחיוב ב'פר העלם דבר' איננו על מעשה העברה, אלא על 'ליקוי המאורות' שהתרחש בבית הדין והוביל לטעויות בהוראה.

בכך שונה 'פר העלם דבר' של ציבור' מהחטאות של כהן ונשיא. 'פר העלם דבר' מכפר על 'ליקוי המאורות' של בית הדין' ואילו החטאות של הכהן והנשיא מכפרות על מעשה עברה מסוים. יש לציין כי הגמרא בסוגייתנו אינה מבחינה בין סוגי הקרבנות. ניתן להציע שהיא אינה מכירה בחילוק זה, או לחלופין שלדעתה חילוק זה איננו משמעותי בענייננו.

הבדל נוסף בין הסוגיות נוגע לאופי השינוי שהתחולל במעמד של עוברי העברה. המשנה להלן עוסקת באישים שמעמדם עבר מהפך לאחר מעשה העברה. ייתכן שהמהפך הזה הוא הפוטר אותם מחטאת לפי רבי שמעון.

בסוגייתנו לעומת זאת נראה שלא חל כל מהפך במעמדם של החוטאים. השינוי שהתרחש הוא שינוי מספרי בלבד. לפיכך גם רבי שמעון עשוי להודות שיש חיוב חטאת למרות שהרוב הפך למיעוט. הגמרא כאמור איננה מקבלת חילוק זה, ואולי לפי הגמרא גם המעבר מרוב הציבור לאוסף של יחידים נחשב למהפך במעמדם.

מועטין ונתרבו

הגמרא ממשיכה בדיון, ומעלה את השאלה האם ניתן ליישם את מחלוקת התנאים גם במקרה ההפוך, שבו עוברי העברה היו מיעוט מן הציבור והפכו לרוב לפני שנודע האיסור:

מועטין ונתרבו מאי? מי פליגי רבי שמעון ורבנן, רבי שמעון דאזיל בטר ידיעה מחייב, ורבנן דאזיל בטר חטאת פטרי, או לא, מאי?
 ותיסברא? אימור דשמעת ליה לרבי שמעון דאזיל אף בטר ידיעה – היכי דהוי ידיעה וחטאה בחיוב, ידיעה דלא חטאה מי שמעת ליה? דאם כן, ליתני כי השתא! אלא רבי שמעון חטאה וידיעה בעי" (שם).

חכמים בוודאי פוטרים מ'פר העלם דבר' במקרה זה, שהרי לדעת חכמים המועד הקובע הוא שעת העברה, ובשעה זו עוברי העברה היו מיעוט. רבי שמעון מעניק משמעות לשעה שבה נודע האיסור, ולכן לשיטתו היינו יכולים לחשוב שיש חיוב ב'פר העלם דבר' במקרה שלנו, שהרי בשעת הידיעה עוברי העברה היו כבר רוב הציבור.

אולם הגמרא דוחה הבנה זו בדעת רבי שמעון. הדחייה מבוססת על שיטתו הייחודית של רבי שמעון. רבי שמעון קובע שאם חטאו בעודם הדיוטות ונודע להם על החטא אחרי המינוי, הם פטורים לחלוטין מקרבן.

אילו שעת הידיעה בלבד הייתה קובעת – היה על רבי שמעון ללכת בכיוון הפוך. במקום לפטור אותם לחלוטין היה עליו לחייב את הכהן והנשיא בקרבן הייחודי להם, שהרי בשעת הידיעה הם כבר התמנו לתפקידם. העובדה שרבי שמעון פוטר את הכהן והנשיא מכל קרבן מלמדת שיש משמעות גם לשעת מעשה העברה וגם לשעת הידיעה.

לפיכך, בסוגייתנו גם רבי שמעון יודה שאין חיוב ב'פר העלם דבר של ציבור' במועטין ונתרבו, כיוון שבשעת מעשה העברה הם היו רק מיעוט.

חיוב היחידים בחטאת

בסוגייתנו מופיעים מקרים שונים שבהם אין חיוב ב'פר העלם דבר של ציבור'. מה יהיה דינם של היחידים במקרים אלה? במקרה שעוברי העברה היו מועטין ונתרבו, דינם של היחידים יהיה תלוי במחלוקת התנאים שראינו לעיל בשיעור בעניין התולה בבית הדין⁴. רבי יהודה יפטור את היחידים מחטאת כיוון שתלו בבית דין, ואילו חכמים יחייבו אותם בחטאת, כיוון שלא הוקרב עבורם 'פר העלם דבר של ציבור'.

שאלה דומה עולה לפי שיטת רבי שמעון, ביחס למקרה שעוברי העברה היו מרובין ונתמעטו. למדנו שרבי שמעון פוטר מ'פר העלם דבר' במקרה זה. האם אותם יחידים חייבים בחטאת יחיד, או שהם פטורים מקרבן זה?

ייתכן שבשאלה זו נחלקו הראשונים. רש"י על אתר הוטרד מהשאלה: מדוע במקרה של מרובין ונתמעטו פשוט לגמרא שאפשר ללמוד ממחלוקת חכמים ורבי שמעון, ואילו במקרה של מועטין ונתרבו הגמרא מתלבטת? התשובה הפשוטה לשאלה זו היא, שהגמרא מודעת מלכתחילה לאפשרות שרבי שמעון איננו מתחשב בשעת הידיעה בלבד אלא גם בשעת המעשה, כפי שמוכח במסקנת הגמרא. אך רש"י סבר שיש גורם נוסף להבדל בין שני המקרים:

”דהני מועטין ונתרבו לא דמי ממש לחטאו עד שלא נתמנו, דמועטין כי חטאו בהוראה לאו בני קרבן נינהו, דיחיד שעשה בהוראת בית דין פטור, אבל כי חטאו כהן משיח ונשיא עד שלא נתמנו נעשו בני קרבן ומחייבי לאתויי כשבה או שעירה.

אבל מרובין ונתמעטו דמי ממש לחטאו עד שלא נתמנו, דהא מרובין כי חטאו בני קרבן נינהו” (רש"י שם ד"ה מרובין ונתמעטו מאי).

רש"י מסביר, שהשוואה בין המקרה שהיו מועטין ונתרבו לבין המקרה שהכהן והנשיא חטאו לפני שהתמנו איננה מלאה.

הכהן והנשיא היו ראויים להתחייב בקרבן הדיוט מן הרגע הראשון, משעת העברה. לעומת זאת, מיעוט הציבור שעברו עברה לא היו ראויים מלכתחילה להתחייב בקרבן כיוון שהם תלו בבית הדין, (וסוגייתנו היא כשיטת רבי יהודה הסובר שהחוטא משום שתלה בבית דין פטור מקרבן). רק המקרה ההפוך שבו היו מרובין ונתמעטו דומה במדויק למקרה שבו נחלקו התנאים, כיוון שמהרגע הראשון התחייבו הציבור ב'פר העלם דבר'.

התוספות על אתר (ד"ה מועטין ונתרבו) מקשים על רש"י. לטענתם, אם נקבל את ההסבר של רש"י נצטרך לומר שגם המקרה שבו עוברי העברה היו מרובין ונתמעטו אינו דומה לכהן ונשיא שחטאו לאחר שהתמנו. אמנם בשעת המעשה היו המרובין ראויים לחיוב ב'פר העלם דבר', אך לאחר שנתמעטו הם כבר לא ראויים לחיוב זה. זאת בשונה מכהן ונשיא, שגם לאחר המינוי הם ראויים מצד עצמם לחיוב בקרבן המיוחד להם.

בדברי התוספות מפורש שבמקרה שהיו מרובין ונתמעטו אין חיוב בקרבן יחיד, כשיטת רבי יהודה הסובר שהתולה בבית דין פטור מחטאת.

מה סובר רש"י בעניין זה? ייתכן שהמחלוקת בין רש"י לתוספות היא מחלוקת בהלכה. רש"י סובר שבמקרה זה היחידים מתחייבים בקרבן יחיד, אפילו לפי רבי יהודה. לחילופין אפשר לומר שרש"י מודה לתוספות ופותר את היחידים מקרבן. אף על פי כן, לדעת רש"י אפשר לומר שאותם מרובין שנתמעטו הם בני קרבן, כיוון שעל כל פנים בשעת מעשה הם היו ראויים להיכלל בכפרה של הקרבן הציבורי.

שתי ההבנות האלה ברש"י עשויות להיות תלויות בחקירתו של הגר"ח בעניין אופי הפטור של היחידים מחטאת במקרה שבו יש חיוב ב'פר העלם דבר'⁵. לפי הבנה אחת, הפטור של התולה בבית דין הוא פטור עצמאי, שאיננו תלוי בחיוב ב'פר העלם דבר'. לפי הבנה זו מסתבר שגם רש"י יפטור את היחידים מחטאת, בהתאם להסבר השני שלנו בדעת רש"י.

ההבנה השנייה שמעלה הגר"ח היא שהפטור של היחידים מחטאת נובע מכך שהם כלולים בכפרה של הקרבן הציבורי. לפי הבנה זו ניתן לומר בסוגייתנו, שמהרגע הראשון הייתה מוטלת על כל אחד מהציבור חובת הכפרה, כחלק מהחיוב הציבורי ב'פר העלם דבר'. לאחר שהרוב התמעט בטל החיוב ב'פר העלם דבר', אך החיוב המוטל על כל אחד מהיחידים נותר בעינו, ולפיכך הם חייבים בחטאת יחיד. הבנה זו תואמת את ההסבר הראשון שלנו ברש"י, שלפיו המחלוקת בין רש"י ותוספות היא מחלוקת הלכתית, ורש"י מחייב את כל היחידים בחטאת.

5 הלכות שגגות פ"ג ה"ד, עיין לעיל בשיעור בעניין חיוב חטאת בתולה בבית הדין, עמ' 54. בשיעור שם תלינו את שני הצדדים של החקירה במחלוקת רבי יהודה וחכמים. כאן אנו מציעים ששני ההסברים לשיטת רש"י בסוגייתנו מהווים הד לאותה החקירה במסגרת שיטת רבי יהודה.